

geographical competence of pupils at the lesson of geography and in extra-curricular time the teacher must know and understand:

1) the need to form all the structural components of competence;

2) take into account the peculiarities of the influence of cognitive processes on the educational and cognitive characteristics of pupils.

It is proved that the level of professionalism of a teacher of geography is largely determined by his/her ability to implement all the elements of the competence approach to education and create conditions for the flow of educational and cognitive activity of pupils on the psycho-didactic basis of the formation of subject geographical competence.

Keywords: subject geographical competence of pupils; psycho-didactic basis; educational and cognitive activity of pupils; cognitive processes.

УДК 371.37.91.01(09)

ПІДРУЧНИК З ГЕОГРАФІЇ ЯК СКЛАДНИК НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

І. В. Удовиченко,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

e-mail: hafran@ukr.net

У статті висвітлено питання ролі й місця сучасного підручника з географії в навчально-методичному забезпеченні закладів загальної середньої освіти. Відображено окремі результати дослідження, проведеного в закладах загальної середньої освіти одного з міст обласного підпорядкування Сумської області, в якому було досліджено проблеми щодо ролі навчально-методичного забезпечення у підвищенні якості природничої освіти та роботи шкільної бібліотеки, оснащенні навчальних кабінетів природничого циклу сучасними засобами навчання та значення шкільного підручника у процесі викладання географії в школі. Проаналізовано умови ефективного навчально-методичного забезпечення закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: географія; навчально-методичне забезпечення; шкільний підручник; заклади загальної середньої освіти.

Постановка проблеми. Необхідною умовою сьогодення є поліпшення якості шкільної природничої освіти, що потребує постійного оновлення навчально-методичного забезпечення кабінетів природничих дисциплін методичними та дидактичними матеріалами, навчально-наочними посібниками, технічними засобами навчання.

З огляду на це та враховуючи значну різноманітність навчально-методичної літератури, метою нашого дослідження був аналіз стану навчально-методичного забезпечення уроків природничого циклу різними видами навчально-методичних посібників і дидактичними матеріалами заступників директорів, учителів предметів природничого циклу, учнів закладів загальної середньої освіти м. Лебедин Сумської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробляли, створювали відповідне навчально-методичне забезпечення з предмету багато науковців і практиків у різні часи.

Значення навчально-методичного забезпечення у практиці роботи вчителя географії висвітлювали: Н. Гончарова, Л. Зеленська, С. Кирилюк, О. Надтока, Т. Назаренко, Г. Пічугіна, Є. Плісецький, В. Соловйова, О. Стадник, О. Топузов, І. Шоробура, Г. Шука та інші.

Проблему конструювання й використання навчально-методичних комплексів, комплектів та їх компонентів у своїх працях розглядали: Ю. Бабанський, В. Беспалько, В. Вязовкин, Ю. Гафарова, Ю. Господарик, І. Зверев, Д. Зуев, А. Макаров, В. Максаковський, Т. Назарова, В. Пасічник, З. Трофимова, С. Шаповаленко та інші.

Питанню шкільного підручникотворення з географії присвятили свою увагу: Г. Бабченко, В. Баштовий, В. Бойко, І. Брущенко, Л. Булава, О. Варакута, Л. Вішнікіна, Й. Гілецький, Т. Гільберг, О. Гончаренко, І. Дітчук, Г. Довгань, М. Дольницький, В. Дорошенко, Г. Думанська, О. Заставецька, Ф. Заставний, В. Ільченко, С. Капіруліна, С. Кобернік, Р. Коваленко, Т. Коршевнік, Л. Круглик, О. Любимцева, П. Масляк, С. Міхелі, Н. Муніч, О. Надтока, Т. Назаренко, Л. Паламарчук, В. Пестушко, Л. Покась, С. Рудницький, Л. Тименко, О. Топузов, В. Садкіна, Т. Сак, В. Самойленко, М. Сеньків, В. Січинський, А. Сиротенко, О. Скуратович, В. Совенко, О. Стадник, Г. Уварова, Р. Шаламов, П. Шищенко, А. Шуканова, Б. Чернов, Р. Чобан, В. Юрківський, О. Ярошенко, Б. Яценко та інші.

Формулювання мети статті. Метою статті є обґрунтування ролі й місця сучасного підручника з географії в навчально-методичному забезпеченні закладів загальної середньої освіти, підвищенні якості природничої освіти в школі.

Виклад основного матеріалу. Необхідною умовою сьогодення є поліпшення якості шкільної географічної освіти, що потребує постійного оновлення навчально-методичного забезпечення викладання предмета.

На цій основі постає проблема аналізу значення навчально-методичного забезпечення географії у практичній діяльності основних учасників освітнього процесу — вчителів та учнів.

Навчально-методичне забезпечення закладів освіти є однією з найважливіших умов ефективності освітнього процесу та містить у собі навчально-методичну літературу з дисциплін, підручники, навчальні посібники, дидактичні та наочні матеріали, комп'ютерні навчальні програми та багато іншого.

Підвищенню рівня навчально-методичного забезпечення викладання предметів природничого спрямування сприяє систематичне вивчення цих проблем у закладах загальної середньої освіти.

З метою вивчення ролі й місця сучасного підручника з географії в навчально-методичному забезпеченні закладів загальної середньої освіти, підвищенні якості природничої освіти в школі нами було проведено дослідження в закладах загальної середньої освіти одного з міст обласного підпорядкування Сумської області. Для проведення цього дослідження було розроблено анкети для заступників директорів, учителів, що викладають предмети природничого циклу, та учнів, які вивчають природничі дисципліни. Анкети містили групи запитань, які стосувалися, зокрема, таких проблем, як: роль навчально-методичного забезпечення у підвищенні якості природничої освіти, якість роботи шкільної бібліотеки, оснащення навчальних кабінетів сучасними засобами навчання, джерела покращення навчально-методичного забезпечення викладання предметів природничого циклу.

Опрацювання відповідей респондентів дозволяє констатувати, що основні зусилля закладів щодо поліпшення навчально-методичного забезпечення спрямовано на оснащення навчальних кабінетів сучасним обладнанням: апаратурою, приладами, пристроями, пристосуваннями тощо. Із 100% респондентів лише 12,5% відповіли, що заклади освіти забезпечують свої шкільні бібліотеки фаховими періодичними виданнями; 25% зазначили, що в школах, де вони працюють, відбувається оновлення дидактичного забезпечення з предмету, відповідно до чинних нормативів і вимог; 37,5% вказали на те, що в їхніх закладах освіти фонди шкільних бібліотек поповнюються сучасною літературою; у 75% освітніх установ є можливість оснащувати навчальні кабінети сучасним обладнанням (рис. 1.) [2].

Шкільна бібліотека — це інформаційний центр школи, де вчитель повинен знайти всю необхідну науково- та навчально-методичну літературу, фахові газети, журнали, з метою використання їх в освітньому процесі.

Відповідаючи на запитання анкети, 87,5% заступників директорів закладів загальної середньої освіти вказали на недостатнє поповнення та несистематичне (62,5%) оновлення фондів шкільних бібліотек методичною, навчальною, науково-популярною, довідковою літературою та проблему із забезпеченням учнів підручниками до початку нового навчального року (50%), проте позитивним є факт дотримання принципу наступності щодо формування комплектів підручників одного авторського колективу на різних паралелях класів, що прослідковується на діаграмі (рис. 2) [2].

Проблеми сучасного підручника

Рис. 1. **Заходи закладу загальної середньої освіти з поліпшення стану навчально-методичного забезпечення предметів природничого циклу**

Рис. 2. **Проблеми щодо навчально-методичного забезпечення бібліотек закладів загальної середньої освіти**

Сьогодні, як і багато років тому, основним засобом навчання у закладах загальної середньої освіти є підручник, за допомогою якого вчитель розкриває питання шкільної програми, допомагаючи учням їх усвідомити; визначає обсяг знань, які належить засвоїти; сприяє формуванню відповідних умінь і навичок [5]. Вимоги Нової української школи передбачають формування ключових компетентностей,

які необхідні для особистого розвитку та здатні забезпечити реалізацію життєвого успіху учня, чому має сприяти навчання в школі взагалі та за допомогою сучасного підручника зокрема.

Успішність навчання учнів дисциплінам природничого спрямування й ефективність використання вчителем дидактичних інструментів істотно залежить від забезпечення цього процесу ефективними засобами, зокрема підручниками, які мають бути сучасними. Саме завдяки підручнику реалізується мета й завдання навчальної програми, відображається її зміст. Водночас, сучасний підручник — це самодостатній, універсальний засіб навчання, один із найважливіших складників навчально-методичного забезпечення курсів природничого циклу в школі, який має бути не тільки джерелом інформації, але й чинником інтелектуального розвитку та формування основних предметних компетентностей учнів [3].

Як показало дослідження, більшість (55,1%) опитаних респондентів (заступники директорів, учителі, учні закладів загальної середньої освіти) вважають, що підручник, який вони використовують, є вдалим і навіть досконалим; 23,7% обрали відповідь «важко відповісти» та 21,2% зазначили, що підручник потребує змін, іноді навіть суттєвих і докорінних (рис. 3) [2].

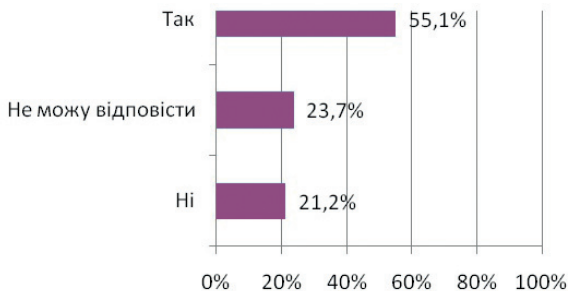

Рис. 3. Сучасність шкільного підручника

Респонденти також зазначили, що їм, здебільшого, усе подобається в сучасних підручниках (43,1%), але частина опитаних указала на те, що вони переобтяжені зайвою інформацією та мають завеликі параграфи (30,9%), містять незрозумілі для їхнього запам'ятовування терміни (22,2%), низьку якість друку або дизайну (3,9%) (рис. 4) [2].

У ході дослідження було також отримано дані про відповідність сучасного підручника тим вимогам, яким, на думку учнів, він має відповідати. Так більшість (67%) учнів вважають, що матеріал підручника має бути викладено чітко та зрозуміло і він повинен мати зв'язок із сучасністю (39,6%); до кожної теми доцільно подавати більше цікавих фактів (54,4%); підручник має містити більше узагальнень (21,4%) та різноманітних творчо-інтелектуальних вправ (21,1%) [2].

Рис. 4. Пропозиції респондентів щодо якості підручників

Однією з десяти ключових компетентностей, які має сформувати нова українська школа у випускника — інформаційно-цифрова, яка, окрім усього, передбачає критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією.

Інформаційна й медіа-грамотність у наш час є необхідною вимогою до рівня умінь конкурентоспроможного випускника, а володіння сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями є ідентичним умінню писати й читати.

Тож, одним із основних інструментів розвитку інформаційного суспільства є освіта з використанням електронних технологій, яка сприяє швидкому й змістовному оновленню форм і засобів, технологій та методів навчання, формуванню в учнів навичок актуальних для сьогодення (критично мислити й швидко ухвалювати рішення; виявляти творчість, креативність та новаторство; бути комунікативним і готовим до співробітництва тощо).

Затвердження Положення про електронні освітні ресурси (наказ Міністерства освіти й науки України від 01.10.2012 № 1060 «Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси») є одним із найважливіших кроків на шляху до навчання з використанням електронних технологій. Відповідно до Положення, електронні освітні ресурси — це навчальні, наукові, інформаційні, довідкові матеріали й засоби, що розроблено в електронній формі й представлено на носіях будь-якого типу або розміщено в інформаційних мережах, які відтворюються за допомогою електронних цифрових технічних засобів і є необхідними для ефективної організації освітнього процесу в частині, що стосується наповнення його якісними навчально-методичними матеріалами [4].

Отже, варто зазначити, що створення у будь-якому закладі загальної середньої освіти для кожного окремого предмета електронного посібника, підручника значно підвищило б зацікавленість учнів предметом, рівень засвоєння ними знань, а також спонукало б до вибору сучасних засобів навчання у закладах загальної середньої освіти.

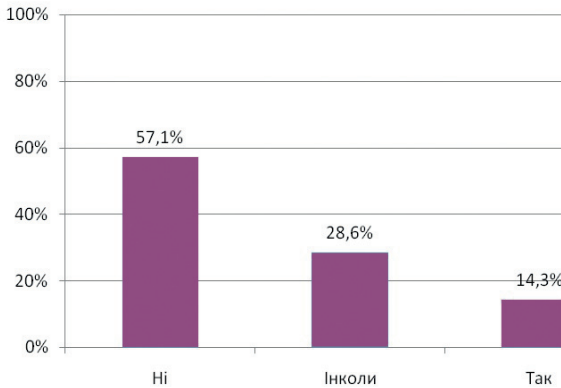

Рис. 5. Використання в роботі та проведенні уроків електронних посібників, підручників учителями географії

Як показує опитування, рівень комп'ютеризації шкільних бібліотек є достатньо низьким. У всіх закладах загальної середньої освіти, які брали участь у дослідженні, відсутні фонди на електронних носіях. Щодо питання використання у роботі вчителя електронних видань, то, за відповідями більшості респондентів, вони здебільшого (57,1%) не використовують у своїй педагогічній практиці електронні засоби навчального призначення (електронні версії посібників, підручників тощо). Систематично використовують їх лише 14,3% респондентів (рис. 5) [2].

Навчально-методичне забезпечення предмету — передумова засвоєння навчального матеріалу учнями у школі. Від того, наскільки розробленими є усі складники навчально-методичного комплексу з географії залежить, у свою чергу, наповнюваність навчально-методичного комплекту для вчителя й учня та результативність навчання зокрема.

Дослідження показало, що покращення якості природничої освіти в школі неможливе без поліпшення навчально-методичного забезпечення предметів природничого циклу, удосконалення механізмів фінансового забезпечення закладів освіти з метою поповнення фондів шкільних бібліотек якісними підручниками та забезпечення систематичного доступу вчителів до фахової літератури.

Проблемами, актуальними для шкільних бібліотек, є несистемне оновлення фондів необхідною (науково-популярною, довідковою, навчально-методичною літературою) та відсутність або обмеженість можливості доступу до швидкісного Інтернету, з метою використання його в освітньому процесі, що в цілому впливає на його якість та вже не відповідає сучасним запитам учителів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для якісної організації освітнього процесу з географії, доцільним є постійне оновлення його навчально-

методичного забезпечення, основу якого становить сучасний підручник. Добір таких його додатків (творчо-інтелектуальних завдань, медіатек із цікавою інформацією, електронних додатків), які відповідали б запитам сучасного учня, є важливим організаційно-дидактичним завданням.

Центром моделей розвитку закладів освіти нового типу є творча особистість. Тож створити освітнє середовище, побудувавши освітній процес таким чином, щоби допомогти учням реалізувати свої індивідуальні якості, сприяючи переорієнтації їхнього репродуктивного мислення на творче індивідуальне конструювання — завдання сучасної школи [1], оснащеної відповідним навчально-методичним забезпеченням.

З огляду на це, перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є, зокрема, оформлення банку запитань компетентнісного спрямування з географії (за всіма змістовими лініями) для учнів старших класів профільної школи.

Використані джерела

1. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні — інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати [Текст]. / В. Г. Кремень — К.: Грамота, 2005. — 448 с.
2. Моніторинг якості освіти в загальноосвітніх навчальних закладах Сумської області: Інформаційно-аналітичний бюлетень. — Суми: НВВ СОІППО, 2017. — 142 с.
3. Назарова Т. С. Стратегія розвитку учебной книги / Т. С. Назарова, Ю. П. Господарик // Педагогика. — 2005. — № 3. — С. 10–19.
4. Накази Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси» від 01.10.2012 № 1060 та «Про внесення змін до Положення про електронні освітні ресурси» від 22.12.2017 № 1662: [Електронний ресурс]: [Режим доступу]: <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0066-18>.
5. Удовиченко І. В., Наумко В. В. Потенціал сучасних інноваційних та інтерактивних технологій у формуванні особистості школяра на уроках географії / І. В. Удовиченко, В. В. Наумко // Педагогічна Сумщина. — Суми: Нота Бене, 2003. — № 1. — С. 31–34.

References

1. Kremen V. G. Osvita i nauka v Ukraini — innovashiini aspektu. Strategia. Realizashia. Rezultati [Tekst]. / V. G. Kremen — K.: Gramota, 2005. — 448 s.
2. Monitorung aikosti osvitu v zagalnoosvitnich navchalnuch zakladach Sumskoj oblasti: Informachiino-analitichnui buleten. — Sumu: NVV SOIPPO, 2017. — 142 s.
3. Nazarova T. S. Strategia razvitia uchebnou knigi / T. S. Nazarova, Q. P. Gospodaruk // Pedagogika. — 2005. — № 3. — S. 10–19.
4. Nakazu Ministerstva osvitu i nauku Ukrainu «Pro zatverdchenna Polochenna pro elektronni osvitni resursu» vid 01.10.2012 № 1060 ta «Pro vnesenna zmin do Polochenna pro elektronni osvitni resursu» vid 22.12.2017 № 1662: [Electronnuy resurs]: [Regum dostupy]: <https://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0066-18>.
5. Udovichenko I. V., Naumko V. V. Potencial suchasnuch innovashiinuch ta interaktivnuch tehnologii u chormuvanni osobustosti chkolara na urokach geograchii / I. V. Udovichenko, V. V. Naumko // Pedagogichna Sumchina. — Sumu: Nota Bene, 2003. — № 1. — S. 31–34.

Удовиченко И. В.

УЧЕБНИК ПО ГЕОГРАФИИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАВЕДЕНИЙ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье раскрыты вопросы роли и места современного учебника по географии в учебно-методическом обеспечении заведений общего среднего образования. Отображены отдельные результаты исследования, проведённого в заведениях общего среднего образования одного из городов областного подчинения Сумской области, в котором исследовались вопросы относительно роли учебно-методического обеспечения в повышении качества естественно-географического образования и работы школьной библиотеки, оснащённости учебных кабинетов географии современными средствами обучения; значения школьного учебника в процессе преподавания географии в школе. Проанализированы условия эффективного учебно-методического обеспечения заведений общего среднего образования.

Ключевые слова: география; учебно-методическое обеспечение; школьный учебник; заведения общего среднего образования.

Udovychenko I.

GEOGRAPHY TEXTBOOK AS THE CONSTITUENT OF EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL PROVISION OF GENERAL SECONDARY EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

The article deals with the role and place of the modern geography textbook as a constituent of educational and methodological provision of general secondary educational establishments. Some results of conducted research in general secondary educational establishments of one of the cities of regional subordination of Sumy region concerning the role of educational and methodological support in improving the quality of teaching geography, the quality of work of the school library, the equipping of geography study rooms with modern means of education, the role of school textbook in the process of teaching geography are shown. Terms of effective teaching and methodological support of general secondary educational establishments are analyzed.

Teaching and methodological support of educational establishments is the most important condition for the effectiveness of educational process. It covers educational textbooks on disciplines, manuals, study guides, didactic and visual aids, computer training programs, etc.

Increasing the level of teaching and methodological support for teaching geography contributes to the systematic study of these problems in general secondary educational establishments.

Taking into account the considerable variety of educational and methodological literature, the purpose of our study was to analyze the status of teaching and methodological provision for geography lessons by various types of teaching aids and didactic materials.

Keywords: geography, teaching and methodological support, school textbook, general secondary educational establishments.